

ANNA AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK
Olsztyn
e-mail: annaambrochowicz@interia.pl
ORCID 0000-0001-7460-0859

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKARSKA SŁUŻBY KONSULARNEJ DRUGIEJ RZECZYPOSPOLI- TEJ WE FRANCJI – ZARYS PROBLEMATYKI*

Anna Ambrochowicz-Gajownik doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Absolwentka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W latach 2010-2011 ukończyła studia podyplomowe z zakresu bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim. Autorka monografii naukowej *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919-1940* (Warszawa 2019) oraz kilkunastu publikacji naukowych w czasopiśmie i pracach zbiorowych. Dwukrotna stypendystka Fundacji z Brzezia Lanckorońskich w Londynie (2012; 2017) oraz Jana i Suzanne Brzękowskich w Paryżu (2014). W latach 2019-2021 otrzymała stypendium naukowe w projekcie „Polityka Rządu RP na uchodźstwie wobec mniejszości narodowych w latach 1939-1945” w Instytucie Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego. Od października 2019 r. Członek Światowej Rady Badań nad Polonią. Do 2018 r. związana z Uniwersytetem Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie – Biblioteką Uniwersytecką (pracowała m.in. w Oddziale Zbiorów Specjalnych, Kolekcji Dydaktycznej, Oddziale Informacji Naukowej). Zainteresowania badawcze koncentruje wokół dziejów historii dyplomacji XX w., stosunków polsko-francuskich; dziejów emigracji polskiej we Francji i jej posiadłościach zamorskich w okresie międzywojennym; stosunków gospodarczych, jak również służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej. Ponadto prowadzi badania z zakresu biografistyki (Roman Węgrerowicz, Stanisław Kara).

* Niniejszy artykuł powstał dzięki stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich w Londynie na 2017 r.

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteki na emigracji. Druga Rzeczpospolita. Organizacje. Polska służba konsularna we Francji. Stosunki polsko-francuskie. Szkolnictwo. Trzecia Republika Francuska

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – Celem artykułu jest przedstawienie działań polskiej służby konsularnej we Francji w okresie międzywojennym w zakresie pozyskiwania i gromadzenia księgozbioru. Inicjatywa ta przyczyniała się do rozszerzania świadomości narodowej, a także kształtowania życia kulturalno-oświatowego. **Metody badań** – Posłużono się metodą dedukcyjną oraz krytyczną analizą źródeł i opracowań. **Wyniki i wnioski** – Zaprezentowano nieznanе dotychczas zagadnienie funkcjonowania sieci bibliotek polskich we Francji tworzonych przy udziale służby konsularnej. Ustalono, że polska sieć biblioteczna we Francji rozwijała się w trzech obszarach: przy polskich punktach szkolnych, przy organizacjach centralnych i miejscowych oraz przy placówkach konsularnych. Polska służba konsularna kooperowała z Towarzystwem Pracy Społeczno-Kulturalnej, którego zadaniem było dbanie o pozyskiwanie książek dla emigrantów, z Księgarnią Polską w Paryżu oraz Towarzystwem Bibliotek i Wydawnictw Popularnych im. Józefa Okołowicza (dalej: Towarzystwo Okołowicza). Odegrała niebagatelną rolę w uporządkowaniu i unormowaniu czytelnictwa Komisji Kulturalno-Oświatowej Rady Porozumiewawczej, opracowując katalog dzieł polecanych dla bibliotek szkolnych i powszechnych oraz prowadząc dział recenzji w „Poradniku Oświatowym”. Na przełomie roku 1935/1936 we Francji działały 62 biblioteki, dysponujące księgozbiorem liczącym około 13,5 tys. tomów.

Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej we Francji prowadziła zakrojone na szeroką skalę działania na rzecz państwa polskiego i jego obywateli. We Francji okresu międzywojennego polska sieć konsularna w szczytowym momencie swojego funkcjonowania liczyła 27 placówek. Do ich zadań należała opieka administracyjno-prawna nad obywatelami polskimi, propagowanie i ochrona interesów gospodarczych państwa, wydawanie wiz obcokrajowcom, wspieranie poczucia narodowego wśród Polonii oraz działania propagandowe. W zakresie działań konsulatów znajdowały się sprawy emigracyjne. Dodać należy, że polskie konsulaty we Francji ulokowane były w ośrodkach miejskich koncentrujących różne sfery życia politycznego, ekonomicznego, czy administracyjnego. Jednym z kluczowych zagadnień było animowanie życia kulturalno-oświatowego (Skóra, 2006). Problematyka ta, choć wydawać by się mogło, że wystarczająco opisana przez polskich i zagranicznych badaczy, zwłaszcza tych, zajmujących się emigracją polską, pozostaje w dalszym ciągu niewyeksplorowana. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie zagadnienia działalności służby konsularnej w zakresie bibliotekarstwa, które nie zostało jeszcze poddane naukowym eksploracjom. Być może będzie on stanowił inspirację do dalszych badań nad tą problematyką.

Polska emigracja we Francji w okresie międzywojennym była bardzo zróżnicowana pod względem rozmieszczenia, struktury społeczno-za-

wodowej i poziomu świadomości narodowej. Największe skupiska polskiej emigracji znajdowały się w północno-wschodnich departamentach Francji, zasilane licznie przez górników z Westfalii i Nadrenii (Garçon, 2004; Gogolewski, 1997; Ponty, 2005; Śladkowski, 2005, 1980). Źródła statystyczne określają emigrację obywateli polskich do Francji do 1931 r. na ponad pół miliona osób (ok. 500 tys. z Polski i 100 tys. z Westfalii). Najwyższy odsetek Polaków pracujących w górnictwie występował w departamentach Pas-de-Calais i Nord, Meurthe-et-Moselle (Janowska, 1964, s. 106-107; Markiewicz, 1960, s. 71-72; Salmon-Siama, 2018). Natomiast w departamentach południowej Francji emigracja była mniej liczna a zakres wykonywanych prac zróżnicowany (Ambrochowicz-Gajownik, 2019).

Pierwsze inicjatywy w zakresie podtrzymywania lub budowania świadomości wśród Polaków za pośrednictwem prasy i literatury podejmowane były przez samych emigrantów zamieszkałych w departamentach północno-wschodnich. Ich działania oddziaływały na skupiska emigracyjne w innych częściach Francji. Liczna obecność Polaków na ziemi francuskiej zrodziła potrzebę zorganizowania przez odrodzone państwo polskie opieki nad środowiskami emigracyjnymi oraz zapewnienia im łączności z krajem (Janowska, 1964; Kołodziej, 1982; Kraszewski, 1995).

Odradzająca się Druga Rzeczpospolita potrzebowała pomocy na arenie międzynarodowej, a głównego sprzymierzeńca widziała w Trzeciej Republice Francuskiej. Udzielenie pomocy przez Francję było obwarowane określonymi warunkami, na które musiała przystać strona polska. Podpisanie układu politycznego i tajnej konwencji wojskowej w 1921 r. zostało przypieczętowane z chwilą wymiany not w zakresie nawiązania stosunków gospodarczych poprzez złożenie podpisów pod układem handlowym w 1922 r., dość już wtedy niekorzystnym dla Polski (Ambrochowicz-Gajownik, 2016a; Batowski 2011; Bettelheim, 1955; Broder, 1998; Bułhak, 1993; Ciałowicz, 1970; Davion, 2009, 2011; Landau, Tomaszewski, 1967, 1999; Michowicz, 1995; Rollet, 1984; Schramm, 1987; Soutou, 1974; Tomczak, red., 1983; Wandycz, 1962; Wołos, 2001). To był pierwszy z czynników, który unaoczniał Warszawie, iż nie jest traktowana jako równorzędny partner. W kwestiach emigracyjnych zaś ważnym krokiem było podpisanie 3 września 1919 r. konwencji emigracyjnej, dającej większą swobodę działania stronie francuskiej (Bartnicka, 2014, s. 38-55).

Emigracja polska, uczestnicząc w odbudowie Francji, domagała się od swojego państwa zapewnienia opieki prawno-administracyjnej. Ministerstwo Spraw Zagranicznych powołało do życia placówki konsularne, w tych departamentach, w których były największe skupiska Polaków (Pałyga, 1970). Szeroki wachlarz zadań, jakie ciążyły na służbie konsularnej we Francji, niejednokrotnie prowadził do sytuacji, w której nie mogła w pełni z nich się wywiązać (Ambrochowicz-Gajownik, 2016b, s. 157-161).

Początkowo władze polskie zainteresowane były warunkami bytowymi Polaków we Francji. W mniejszym stopniu zajmowano się kwestiami kulturalno-oświatowymi. Można skonstatować, że zarówno władze zwierzchnie, jak i konsulaty były w tej materii bierne. Inicjatywa wyszła od samych zainteresowanych – emigrantów, domagających się rozwijania świadomości narodowej poprzez tworzenie szkół polskich, a przy nich organizowania bibliotek z podręcznikami i literaturą. Sytuacja wykrystalizowała się po podpisaniu w kwietniu 1924 r. porozumienia z przedstawicielami władz francuskich o powołaniu do życia polskiego szkolnictwa¹.

Sieć biblioteczna rozwijała się w trzech obszarach: przy punktach szkolnych, przy organizacjach centralnych i miejscowych oraz przy placówkach konsularnych. Jaką rolę zatem odegrały w owym przedsięwzięciu placówki konsularne?

Od 1924 r. inicjowanie życia kulturalno-oświatowego stało się ważnym elementem w działalności Ministerstwa Spraw Zagranicznych i podległych mu placówek konsularnych. Niewątpliwie aktywność organizacji emigracyjnych przyczyniła się do zwiększenia zainteresowania władz w Warszawie. Dlatego też zadaniem służby konsularnej była współpraca z organizacjami centralnymi i miejscowymi, dzięki którym miała szerszy ogłąd na wielopłaszczyznowe zagadnienie jakim było życie emigracji polskiej we Francji.

Konsulaty kooperowały z Towarzystwem Pracy Społeczno-Kulturalnej, którego zadaniem było dbanie o pozyskiwanie książek dla emigrantów. Znaczącą rolę w posyłaniu paczek z książkami do kolonii emigracyjnych odegrała Księgarnia Polska w Paryżu oraz Towarzystwo Okołowicza (AAN, KRPM, sygn. 464/385, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 30.11.1936 r., k. 212; AAN, KRPM, sygn. 464/384, Księgarnia Polska w Paryżu do Konsulatu RP w Marsylii, Paryż 3.06.1937 r., k. 223; AAN, KRPM, sygn. 464/377, Towarzystwo Okołowicza do KRPM, Warszawa 17.12.1928 r., k. 134).

Ponadto na ręce konsulów spływały również oferty wydawnictw, które włączały się w akcje gromadzenia książek dla Polaków. W 1924 r. Towarzystwo Pracy Społeczno-Kulturalnej utrzymywało kontakt z 27 bibliotekami, z których 20 posiadało księgozbiór liczący od 15 do 400 pozycji, zaś średnia liczba woluminów w zasobie wynosiła 88 książek (Paczkowski,

¹ Na przełomie marca – kwietnia 1924 r., kwestię szkolnictwa polskiego poruszono podczas obrad konferencji francusko-polskiej w Paryżu. Polskiej delegacji przewodniczył ówczesny minister pracy i opieki społecznej Franciszek Sokal, zaś francuskiej – Henri de Peyerimhoff. Obie strony podpisały 17 kwietnia umowę, w której określono zasady organizowania nauki w języku polskim oraz zatrudniania polskich nauczycieli. W Warszawie umowę potraktowano jako gwarancje rządowe, tymczasem było to porozumienie zawarte z reprezentacją prywatnej struktury organizacyjnej, E. Gogolewski (1998), *Szkolnictwo polskie we Francji (1833-1990)*, Wrocław, s. 33.

1979, s. 50-51)². Z wyliczeń tych wynika, że Towarzystwo nie nawiązało kontaktu z wszystkimi bibliotekami działającymi na terenie Francji. W tym miejscu można pokusić się o postawienie pytania, czy Towarzystwo wiedziało o istnieniu szkółek polskich w innych departamentach, czy tylko w północno-wschodnich? Otóż rok 1924 był okresem, gdy władze polskie dopiero zgłębiały problematykę inicjowania życia kulturalno-oświatowego, wydając dyrektywy placówkom konsularnym. Znacznie wcześniej gromadzono księgozbiór przy towarzystwach, organizacjach, stowarzyszeniach istniejących niekiedy od 1919 r. Zatem można wywnioskować, że to one jako pierwsze dbały o zorganizowanie pierwszych punktów bibliotecznych. I tę tezę potwierdza choćby fakt, iż wspomniane Towarzystwo Pracy Społeczno-Kulturalnej dla Wychodźstwa Polskiego we Francji, powołane do życia w kwietniu 1923 r., którego prezesem był Władysław Mickiewicz, stało na straży organizowania życia kulturalno-oświatowego (Paczkowski, 1979, s. 54). Podobną rolę odgrywał Polski Uniwersytet Robotniczy założony w listopadzie 1924 r. w Lille (Paczkowski, 1979, s. 54)³. Należy zaznaczyć, że dziś trudno jest określić łączną liczbę bibliotek w omawianym okresie, ponieważ owa analiza wymaga prześledzenia losów każdej organizacji i szkoły. Niemniej jednak niniejszy zarys problemu może stanowić interesujący punkt wyjścia do dalszych badań.

Tworząca się sieć polskich placówek szkolnych miała na celu zatrzymanie procesu przechodzenia dzieci do szkół francuskich, z którym wiązało się zagrożenie dla asymilacji w środowisku lokalnym. Druga Rzeczpospolita starała się zapobiegać temu zjawisku, inicjując na szeroką skalę życie kulturalno-oświatowe. Pierwszym krokiem w tym kierunku było zapewnienie najmłodszym podręczników i przyborów niezbędnych do nauki, zaś kolejnym – nagradzanie za dobre wyniki w nauce. Dzieci zazwyczaj angażowano do udziału w imprezach okolicznościowych, ucząc ich wierszy i piosenek patriotycznych. Dorośli zaś organizowali spotkania wieczorne w celach integracyjnych (AAN, KRPM, sygn. 464/377, KRPM do Bronisława Karłowskiego, Marsylia 13.12.1928 r., k. 29; AAN, KRPM, sygn. 464/373, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 20.05.1927 r.,

² Warto nadmienić, że podstawą prawną, na mocy której powstawały organizacje polskie we Francji, było ogólne prawo do zrzeszania się w formy organizacyjne, uchwalone 1 czerwca 1901 r. Ustawa ta zabraniała jedynie formowania stowarzyszeń o charakterze politycznym i zawodowym. Następnie w 1904 r. weszła ustawa pozwalająca na tworzenie zrzeszeń. M. Matraś (2002), *Polskie organizacje we Francji. Na podstawie dokumentacji Klubu Polskiego w Rosières (dep. Cher) w latach 1923-1939*, Warszawa, s. 46; AN, Police générale, F7/669, Commissaire Spécial, Tuluza 8.11.1927 r.

³ W 1930 r. doszło do połączenia Towarzystwa Pracy Społeczno-Kulturalnej z Polskim Uniwersytetem Robotniczym i zostały przekształcone w Radę Oświatową przy Biurze Rady Emigracyjnego. Dla przeciwwagi Centralny Komitet Polski, który zrzeszał stowarzyszenia nieprzychylnie władzom polskim, stworzył Pomoc Oświatową. Już w 1934 r. Centralny Komitet Polski uległ rozpadowi i funkcje Pomocy Oświatowej przejęła Komisja Kulturalno-Oświatowa Rady Porozumiewawczej.

k. 28)⁴. Ambasada RP w Paryżu zalecała, aby placówki konsularne dbały o wymianę książek między poszczególnymi bibliotekami. Akcja ta umożliwiała emigrantom wypożyczanie literatury z innych placówek, a przyczyną należy doszukiwać się w tym, że nie do każdego miejsca docierały te same tytuły.

Dość istotną, aczkolwiek nie do końca czytelną sprawą była kwestia finansowania zakupu książek. Fundusze na ten cel pochodziły z różnych źródeł. Jednym z nich był budżet Rady Emigracyjnego, jednak kwoty te były skromne. Niejednokrotnie wydawnictwa czy księgarnie same opłacały książki dla emigrantów. Niekiedy polscy nauczyciele lub prezesi organizacji, powołując się na placówki konsularne, kierowali pisma w celu uzyskania konkretnych tytułów czasopism i książek (AAN, KRPM, sygn. 464/377, KRPM do Bronisława Karłowskiego, Marsylia 15.03.1929 r., k. 75).

Ponadto subwencje płynęły także od Komisji Kulturalno-Oświatowej Rady Porozumiewawczej. Komisja opracowała katalog dzieł polecanych dla bibliotek szkolnych i powszechnych oraz prowadziła dział recenzji w „Poradniku Oświatowym”. Po dokonaniu wyboru książek na podstawie katalogu oraz zatwierdzeniu przez komisję, organizacja zamawiająca wpłacała 50% wysokości zamówienia oraz pokrywała koszty przesyłki książek. Pozostałą należność uiszczala Komisja Kulturalno-Oświatowa ze specjalnego funduszu bibliotecznego, na który składała się dotacja oddziału banku PKO w Paryżu Związku Polaków we Francji oraz Światowego Związku Polaków z Zagranicy „Światpolu” (IPMS, A.5/64, Sprawozdanie z działalności Komisji Kulturalno-Oświatowej Związku Polaków za rok szkolny 38/39, k. 1-9).

Zmiany w polityce emigracyjnej Drugiej Rzeczypospolitej nastąpiły po wydarzeniach majowych 1926 r. Stabilizacja życia politycznego w Polsce szła w parze z poprawą koniunktury ekonomicznej (Landau, Tomaszewski, 1971; Wołos, 2013, s. 276-294). Nowe kierownictwo centrali MSZ zwróciło szczególną uwagę na proces pogłębiania integracji przedstawicieli służby konsularnej z lokalnymi środowiskami emigracyjnymi. W wyniku podjętych decyzji konsulowie otrzymali instrukcje, których głównym przesłaniem było czynne włączenie się w życie kulturalno-oświatowe emigracji. Cel podejmowanych przez konsulaty działań określił w jednej ze swych wypowiedzi August Zaleski: „Stać nieugięcie na straży praw naszych obywateli, czuwać nad tym, aby związek ich z macierzą się nie rozluźniał, aby Polak za granicą miał możliwość korzystania z polskiej szkoły, z polskiej książki i z polskiej opieki duszpasterskiej” (Łossowski, 1992, s. 82).

⁴ W akcjach tych uczestniczyła żona ówczesnego ambasadora – Alfreda Chłapowskiego, który pełnił swą funkcję od 1924 do 1936 r. Zob. M. Wołos, (2001).

Zagadnienia związane z opieką kulturalno-oświatową omawiane były niejednokrotnie na zjazdach konsulów. Podczas pierwszego zjazdu, który miał miejsce w 1929 r. konsulowie debatowali nad udoskonaleniem narzędzi, mających na celu jednoczenie Polaków (*Pamiętnik...*, 1929, s. 183). Wówczas władze polskie kładły większy nacisk na rozwijanie świadomości narodowej poprzez organizacje będące w bliższym kontakcie z emigrantami niż sami pracownicy konsulatów. Owo zainteresowanie wychodźcami wynikało również z tego, iż w tym okresie wciąż widoczna była fala odpływu Polaków, pomimo iż Francja osiągnęła stabilizację gospodarczą w 1924 r. (Ambrochowicz-Gajownik, 2015, s. 176; Bettelheim, 1955, s. 48-51; Broder, 1998, s. 31-51; Kitchen, 2009, s. 369; Vinen, 1996, s. 1-2). Procesu tego nie dało się zahamować, zatem należało użyć każdej sposobności, aby przedłużyć i umocnić więzi emigrantów z krajem.

Znaczącą rolę w tworzeniu życia kulturalno-oświatowego odegrały, jak już parokrotnie wspomniano, organizacje polonijne. Niejednokrotnie wychodziły z inicjatywą organizowania spotkań, na których recytowano poezję, czytano powieści, zachęcając polskie konsulaty do brania udziału w przedsięwzięciu. Celem uporządkowania i unormowania czytelnictwa Komisja Kulturalno-Oświatowa opracowała druki biblioteczne, wydane i rozesłane do bibliotek przez Księgarnię Polską w Paryżu (IPMS, A.5/64, Sprawozdanie z działalności Komisji Kulturalno-Oświatowej Związku Polaków za rok szkolny 38/39, k. 1-9). Dla przykładu niech posłuży poniższa tabela.

Tabela 1

Kwestionariusz Komisji Bibliotek dla Polaków w sprawie bibliotek i czytelnictwa (1929 r.)

Kraj: Francja	
Okręg konsularny:	Marsylia
Miejscowość (dokładny adres):	Saint-Auban (Basses-Alpes)
Liczba Polaków w tej miejscowości:	40
Nazwa stowarzyszenia szkoły, posiadających bibliotekę:	Towarzystwo Oświatowe im. Adama Mickiewicza
Kto zarządza biblioteką:	Bolesław Krzyżyński
Ile książek (tomów) jest obecnie w bibliotece:	86
Ile książek wypożyczono:	55
Ilu było czytelników:	23
Czy korzystają z biblioteki tylko członkowie szkoły lub stowarzyszenia	Tak
Czy pobierane są opłaty za wypożyczanie książek?	Nie
Jakie?	

Jakie książki były najchętniej czytane	Powieści historyczne i nowoczesne
Czy istnieje katalog biblioteczny?	Tak
Czy prowadzona jest księga wypożyczeni?	Tak
Czy książki były zakupione?	50 tomów
Gdzie?	Gebethnera i Wolffa w Paryżu
Czy książki były darowane?	56 tomów
Przez kogo?	Ambasada RP w Paryżu, Konsulat RP w Marsylii, ks. Knapik z Lyonu
Czy liczba książek jest dostateczna?	Obecnie tak
Czy zarząd bibliotek mógłby przeznaczyć pewien fundusz na zakupienie książek?	Tak
Ile rocznie?	150 franków rocznie

Źródło: AAN, KRPM, sygn. 464/403, Kwestionariusz Komisji Bibliotek dla Polaków w sprawie bibliotek i czytelnictwa, k. 415.

Kwestionariusze te systematyzowały wiedzę potrzebną do gromadzenia określonego księgozbioru zarówno pod względem zainteresowania czytelników, jak i możliwości zakupu literatury. Ponadto informacje te unaoczniały zarówno pomoc płynącą ze strony państwa polskiego oraz wydawnictw czy osób postronnych (AAN, KRPM, sygn. 464/403, Towarzystwo Okołowicza do KRPM, Warszawa 29.02.1932 r., k. 419). Z analizy dokumentów wynika, że niektóre biblioteki pobierały opłaty miesięczne za wypożyczenia, jednakże nie były to kwoty wygórowane. Można wysnuć wniosek, że zebrane pieniądze posłużyły do zakupu nowych książek lub też opłacania bibliotekarza, albo miejsca przeznaczonego na bibliotekę. Natomiast jeśli przyjrzeć się statystyce czytelników, widać, że zależała ona od liczby osób mieszkających w danej miejscowości i, co oczywiste, ich zainteresowania chęcią pogłębiania wiedzy.

Komisja Kulturalno-Oświatowa inicjowała proces dokształcania bibliotekarzy. Uczestniczyli w jednodniowych konferencjach, na których wymieniali się doświadczeniami, omawiając szereg problemów z jakimi przyszło im się zmierzyć. Ponadto musieli na bieżąco czytać artykuły praktyczno-instrukcyjne zamieszczane na łamach „Poradnika Oświatowego”. Pracę bibliotekarzy kontrolowano podczas wizytacji, udzielając rad oraz wskazówek. Większość spraw merytorycznych załatwiano drogą listowną. Szerszy zakres prac bibliotekarzy nie jest autorce znany, ani także metody rekrutacji osób na te stanowiska. Być może powyższa kwestia będzie przedmiotem głębszej analizy w przyszłości (IPMS, A.5/64, Sprawozdanie z działalności Komisji Kulturalno-Oświatowej Związku Polaków za rok szkolny 38/39, k. 1-9).

W latach 30. XX w., kiedy nastąpił krach w gospodarce światowej, Francja zaczęła ograniczać dostęp do pracy emigrantom, wprowadzając powoli obostrzenia, uniemożliwiające swobodne przemieszczanie się między departamentami. Następnie władze francuskie skrupulatnie zaczęły wydalać Polaków (Ponty, 2005, s. 2-4, 226-227; AN, Police générale, F/469, L'action de L'Association des ouvriers polonais en France; *Instruction Générale...*, 1924, s. 26). Sytuacja ta wpływała niekorzystnie na sprawę polską, nie tylko w kontekście stosunków społecznych, ale także ekonomicznych jak i politycznych. Owe zaostrzenia hamowały prawidłowe rozwijanie się szkolnictwa polskiego oraz organizacji, przy których prowadzone były biblioteczki. Tam, gdzie było to możliwe powstawały nowe kolonie robotnicze, mniejsze co prawda, ale dzięki nim można było utworzyć placówkę szkolną z podręczną biblioteką, niekiedy przenosząc księgozbiór zgromadzony w poprzednim miejscu (AAN, KRPM, sygn. 464/403, KRPM do Zarządu Towarzystwa Pomocy Oświatowej, Marsylia 10.09.1932 r., k. 511).

Lata 30. XX w. dla polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej były nader trudne, ze względu na złą koniunkturę gospodarczą państwa, ograniczającą budżet na sprawy emigracyjne. Józef Beck obejmując resort Ministerstwa Spraw Zagranicznych dążył do tego, aby placówki zagraniczne podtrzymywały kontakt z organizacjami lokalnymi, które roztaczały bezpośrednią opiekę nad emigrantami (Łossowski, 1992, s. 208; Drymer, 2014, s. 169-170). Dlatego też, w celu scentralizowania i ujednoczenia działalności, w 1934 r. utworzono centralną organizację pod nazwą Światowy Związek Polaków z Zagranicy „Światpol”. Nastąpiło większe zacieśnienie więzi pomiędzy organizacjami a konsulatami. Na przełomie roku 1935/1936 Komisja Kulturalno-Oświatowa Rady Porozumiewawczej zanotowała, iż na terenie Francji działały już 62 biblioteki, dysponujące księgozbiorem liczącym około 13,5 tys. tomów (Paczkowski, 1979, s. 51). Do końca lat 30. Komisja przesyłała pieniądze na książki. W tym czasie komitety towarzystw miejscowych, organizacje kobiece i oświatowe wydatkowały około 80 000 fr. na księgozbiór, który w połowie został dofinansowany przez wyżej wspomnianą komisję.

Warto nadmienić, że wszelkie sprawy natury emigracyjnej przeszły z rąk radcy emigracyjnego na ręce Aleksandra Kawałkowskiego, konsula generalnego w Lille. Istniejące stanowisko radcy emigracyjnego przy Ambasadzie RP w Paryżu zostało zlikwidowane z dniem 1 listopada 1938 r. Ostatnim radcą emigracyjnym był Stanisław Kara – konsul generalny w Paryżu. Ministerstwo Spraw Zagranicznych poleciło Kawałkowskiemu objęcie kierownictwa nad sprawami społeczno-kulturalnymi i oświatowymi we Francji, do których zaliczały się wszelkie kwestie dotyczące nauczania szkolnego i pozaszkolnego, wychowania fizycznego i obywatelskiego, organizacji społecznych i zawodowych działalności biur podróży, stosun-

ków z organizacjami społecznymi w kraju oraz Misją Katolicką w Paryżu w zakresie jej relacji ze społeczeństwem polskim we Francji. Jednocześnie konsul otrzymał zadanie administrowania funduszu szkolnego, z którym wiązało się pokrywanie kosztów zakupu książek (IPMS, A.5/64, Ambasada RP w Paryżu do konsula generalnego Aleksandra Kawałkowskiego w Lille, Paryż 28.10.1938 r.)

Omawiając tę problematykę nie można pominąć bibliotek, które istniały na terytorium francuskich kolonii, zwłaszcza w Afryce Północnej. Warto podkreślić, że w momencie kryzysu gospodarczego we Francji z terenów północnych emigranci kierowali się początkowo na południe Francji, zaś później na Czarny Łąd. Podejmowanie pracy zarobkowej w Afryce nie stanowiło najlepszego rozwiązania, zważywszy choćby na klimat, w którym niewiele osób wytrzymało ciężką pracę.

Podległe placówki zwierzchniej – Marsylii – honorowe konsulaty, opiekując się nieliczną emigracją, inicjowały życie kulturalno-oświatowe (Ambrochowicz-Gajownik, 2012, s. 3-19). W Tunisie dzięki pracownikom konsulatu zorganizowano biblioteczkę liczącą 71 woluminów (Knopek, 2001, s. 127). W Maroku Stowarzyszenie „Czytelnia Polska”, współpracujące z konsulem, zorganizowało bibliotekę liczącą 712 książek i broszur (AAN, KHRPC, sygn. 93, Sprawozdanie roczne z działalności konsulatu 1935/1936, k. 47). W Oranie, choć istniała niewielka kolonia polska, konsul powołał bibliotekę która zgromadziła 20 książek. Jej założycielką była Stanisława Vincent z domu Filochowska (AAN, KRPM, sygn. 464/761, Sprawozdanie z działalności 1936/1937, k. 278-279)⁵.

Nakreślając owo zagadnienie należy wspomnieć o Polakach pełniących służbę w szeregach Legii Cudzoziemskiej (Montagnon, 2006). Los polskich legionistów był niepewny, a oni sami nie zdając sobie sprawy z ryzyka, jakie podjęli, często nie wytrzymywali rocznej służby ze względu na warunki, jakie tam panowały. Konsulat polski w Marsylii bacznie obserwował ich egzystencję, aczkolwiek z oddali, gdyż władze polskie nie mogły mieć bezpośredniego z nimi kontaktu. Pomagali tylko tym, którym udało się uciec. Niemniej, dla tych najwytrwalszych, zorganizowano świetlice z książkami. Pomysłodawczyniami tej akcji były dwie mieszkanki Afryki Północnej: z Oranu – Stanisława Vincent-Filochowska oraz z Maroka – Nina Fuschowa. O przedsięwzięciu poinformowały konsul, który niezwłocznie wystosował pismo do MSZ. Kobiety otrzymały pomoc finansową na zakup dla legionistów książek, ciepłych ubrań oraz słodyczy (AAN, KRPM, sygn. 464/616, k. 206). Dzięki tej inicjatywie Polacy – jeśli mogli – pisali do konsulatu oraz MSZ o dosyłanie nowych książek i czasopism. Konsulaty honorowe działające na terenie Afryki Północnej również przyłączyły się do akcji, jak i Towarzystwo Okołowicza. Dość

⁵ Filochowska była powieściopisarką.

nieprzychylnie stanowisko zajął konsul z Marsylii, który oznajmił, iż legionści winni otrzymywać jedynie prasę, zaś książki powinny trafiać do kolonii robotniczych. Na tę postawę nie zważyły inne placówki, w końcu i marsylska zaczęła posyłać książki do jednostek, w których służyli Polacy.

Tworzenie bibliotek i gromadzenie księgozbioru to nie tylko działalność na niwie emigracyjnej, ale także proces zachodzący w centrali MSZ i jego terenowych placówkach. Idea utworzenia bibliotek podręcznych przy placówkach zagranicznych zrodziła się w centrali MSZ, a dokładnie w Wydziale Historyczno-Naukowym pod koniec lipca 1927 r. (AAN, KRPM, sygn. 464/675, Okólnik wydany przez MSZ do wszystkich Poselstw i Konsulatów RP, Warszawa 29.08.1927 r., k. 1). Placówki zagraniczne, aby należycie wykonywać swoją pracę, winny dysponować odpowiednio zaopatrzoną biblioteczką, aby pracownicy mogli poszerzać wiedzę i doskonalić swoje umiejętności. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, posiadając w swoich strukturach bibliotekę oraz archiwum, zaopatrywało te komórki w literaturę fachową. Efektem śledzenia rynku wydawniczego w Polsce i za granicą było gromadzenie książek przez centralę MSZ. Ponadto biblioteka centralna otrzymywała spore nakłady finansowe na zakup i prenumeratę czasopism (Łossowski, 1992, s. 138). Dział ten rozsyłał księgozbiór do poszczególnych placówek. Każda placówka zagraniczna gromadziła dzieła z zakresu historii, prawa, polityki, gospodarki, językoznawstwa oraz sztuki (Tab. 2) (Ambrochowicz-Gajownik, 2019, s. 295-297). Biblioteka podręczna składała się z dwóch działów, a mianowicie: podręczniki, kompendia i dzieła zasadnicze oraz literatura polityczna, społeczna i gospodarcza.

Przepisy katalogowania księgozbioru ustaliła Najwyższa Izba Kontroli. Placówki zagraniczne zgłaszały do centrali zapotrzebowanie na konkretne dzieła, przydatne w codziennej pracy. Ponadto warto wspomnieć, że Biblioteka Centralna MSZ prowadziła własną działalność wydawniczą, dzięki czemu wszystkie placówki zagraniczne mogły otrzymać po jednym egzemplarzu danego dzieła. Dziś, nazwalibyśmy to tzw. egzemplarzem obowiązkowym, tłumacząc to z żargonu bibliotekarskiego. W zależności od charakteru prowadzonych działań, każda placówka otrzymywała dodatkowo książki uzupełniające. Patrząc przez pryzmat konsulatów ulokowanych w miastach portowych, w ich bibliotekach zgromadzono księgozbiór o tematyce morskiej, handlu morskiego i jego technice⁶.

Biblioteczką podręczną opiekował się pracownik kontraktowy, który pełnił również funkcję bibliotekarza. Każdego roku przeprowadzano

⁶ AAN, KRPM, sygn. 464/675, KRPM do MSZ w sprawie podręcznej biblioteczki dla Konsulatów RP za granicą, Marsylia 19.11.1927 r., k. 12; AAN, KRPM, sygn. 464/678, MSZ do KRPM w sprawie przesłania książki dotyczącej spraw morskich autorstwa Bronisława Kowalskiego „Les perspectives maritimes de la Pologne en fonction de ses ressources et de ses nécessités économiques”, Warszawa 27.02.1939 r., k. 8.

w konsulatach inwentaryzację. Akcja ta odbywała się w obecności konsula, po czym protokół wysyłany był do centrali MSZ – Biblioteki i Archiwum – zarządzanych w latach 30. XX w. przez historyka Władysława Pobóg-Malinowskiego (Pobóg-Malinowski, 2013, s. 21-74). Na przykład biblioteka konsulatu w Marsylii w 1936 r. posiadała 245 dzieła w 295 tomach, a w 1939 r. księgozbiór liczył już 288 dzieł w 329 tomach (AAN, KRPM, sygn. 464/677, Protokół rewizji biblioteczki podręcznej, Marsylia 15.06.1936 r., k. 31; AAN, KRPM, sygn. 464/678, Protokół rewizji biblioteczki podręcznej, Marsylia 31.07.1939 r., k. 19). Placówki zagraniczne nabywały książki drogą porozumienia z wydawnictwami, po najniższych cenach, lub też otrzymywały je w darze. Wszystkie te informacje zapisywane były w kartotece, czyli inwentarzu, łącznie z podaniem ceny zakupu. Co istotne, placówki konsularne wymieniały się między sobą informacjami o publikacjach, jak i wypożyczały je wzajemnie (AAN, KRPM, sygn. 464/677, KRPM do Pana Antoniego Chamca Konsula RP w Tuluzie, Marsylia 31.07.1937 r., k. 62). Zdarzały się jednakże przypadki, w których odmawiały wymiany książek, będących w ciągłym użyciu przez pracowników⁷. Centrala, mając na względzie ciągły rozwój swoich pracowników, wysyłała dość często pytania do kierowników placówek z prośbą o zaopiniowanie książki, pytaniem o jej wartość merytoryczną. Wysznuć można wniosek, że pomimo polityki oszczędnościowej Ministerstwa nie szczędzono pieniędzy na zakup i wydawanie książek, zwłaszcza że trafiały do placówek publikacje i czasopisma wartościowe.

Tabela 2

Biblioteka informacyjno-podręczna dla placówek zagranicznych

I. Encyklopedie i słowniki	
	„Ilustrowana encyklopedia”
	„Słownik geograficzny”
II. Geografia Polski	
Stanisław Lencewicz	„Kurs geografii Polski”
Paweł Sosnowski	„Geografia Polski”
Antonii Sujkowski	„Geografia ziemi dawnej Polski”
Roman Umiastowski	„Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych”

⁷ Ambasada RP w Paryżu wystosowała pismo do konsulatu z prośbą o przesłanie książki Stefana Odrowąż-Wysockiego *Międzynarodowe stosunki prawne Polski* wydanej w 1939 r. Konsul dr Adam Lisiewicz nie zgodził się na wypożyczenie tej książki, gdyż stanowiła ona cenne źródło wiedzy wykorzystywane w codziennej pracy. Choć Ambasada miała za sobą poparcie MSZ, konsul polecił jej zgłosić się do najbliższego konsulatu w tym przypadku w Paryżu o udostępnienie tejże książki. AAN, KRPM, sygn. 464/678, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 11.04.1940 r., k. 23; Ibidem, odpowiedź KRPM do Ambasady RP w Paryżu, Marsylia 19.04.1940 r., k. 24.

III. Historia Polski	
Szymon Askenazy	„Uwagi” „Gdańsk i Polska”
Leon Biliński	„Wspomnienia i dokumenty”
Michał Dobrzyński	„Wskrzeszenie państwa polskiego”
Ignacy Daszyński	„Pamiętniki”
Roman Dmowski	„Polityka polska i dobudowa państwa”
Władysław Grabski	„Dwa lata u podstaw państwowości naszej” „Historia polityczna Polski”
Juliusz Kleiner	„Monografia Gdańska”
Jan Kucharzewski	„Od białego caratu do czerwonego”
Kazimierz W. Kumaniecki	„Odbudowa państwowości naszej”
Anatol Lewicki	„Historia Polski”
Piłsudski Józef	„Rok 1920” „Moje pierwsze boje”
Władysław Smoleński	„Dzieje narodu polskiego”
Michał Sokolnicki	„Polska w pamiętnikach Wielkiej Wojny”
Leon Wasilewski	„Sprawa Kresów i mniejszości narodowych w Polsce” „Litwa i Białoruś” „Europa po wojnie” „Granice Rzeczypospolitej Polskiej” „Finlandia”
IV. Ekonomia społeczna	
Hipolit Gliwic	„Podstawy ekonomii światowej”
Feliks Młynarski	„Kryzys i reforma walutowa”
Roman Rybarski	„Systemy ekonomii politycznej”
Jan Taylor	„Statystyka i dynamika w teorii ekonomii” „Traktaty handlowe państwa polskiego” „Sprawozdanie Komisji Younga” „Sprawozdanie Komisji Kemmera”
V. Prawo	
Zygmunt Cybichowski	„Encyklopedia podręczna prawa publicznego, konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego”
Ludwik Erlich	„Prawo narodów”
Władysław Jaworski	„Konstytucja z 17 marca 1921 r.” „Reforma rolna” „Nauka prawa administracyjnego”
Feliks Ochimowski	„Prawo administracyjne”

VI. Nauka polska	
	Roczniki kasy im. Mianowskiego
VII. Literatura, kultura i sztuka	
Aleksander Bruckner	„Historia literatury polskiej”
	„Sztuki piękne: miesięcznik”
VIII. Przewodniki	
Mieczysław Orłowicz	„Ilustrowany przewodnik kolejowy” „Guide illustré de la Pologne”
IX. Pisownia	
	„Słownik ortograficzny języka polskiego”
	„Zasady ortografii polskiej i słownik języka polskiego”

Źródło: AAN, KRPM, sygn. 464/675, MSZ do KRPM, Warszawa 16.10.1927 r., k. 11-12.

Działalność bibliotekarska służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji stanowiła jeden z mniej znanych elementów jej aktywności. Miała ona za zadanie inicjowanie życia kulturalno-oświatowego, którego jednym z aspektów było nadzorowanie procesu organizowania bibliotek szkolnych oraz tworzenia ich przy miejscowych organizacjach społecznych. Dzięki współpracy z tymi ostatnimi polskie konsulaty często dowiadywały się o funkcjonowaniu takowej biblioteczki i starały się pozyskiwać dla nich książki. Pełniły także rolę pośrednika w relacjach między bibliotekami szkolnymi a Komisją Kulturalno-Oświatową Rady Porozumiewawczej, ponieważ ta ostatnia przekazywała dla szkół podręczniki i literaturę. Następnie wspierały czytelnictwo wśród emigrantów w Afryce. Pozytywny wydźwięk przynosiła akcja wysyłania książek dla Polaków służących w Legii Cudzoziemskiej. Umocnienie świadomości narodowej było kluczowym zadaniem służby konsularnej. Czy udało się jej w pełni wywiązać z niego, pozostaje kwestią dyskusyjną, gdyż z procesem tym wiązało się wiele czynników, na które niekiedy nie miała wpływu. Kolejnym ważnym elementem tej działalności było organizowanie podręcznych bibliotek w poszczególnych konsulatach, nakazane odgórnie przez Centralę MSZ. Działalność bibliotekarska służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji przyczyniła się do bliższego poznania zasad funkcjonowania francuskiego i polskiego rynku wydawniczego oraz ich oferty wydawniczej. Niniejszy artykuł stanowi jedynie zarys owego zagadnienia i być może przyczyni się do podjęcia dalszych, pogłębionych badań.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:**Archives nationales – site Pierrefitte-sur-Seine (AN):**

AN, Police générale, F/469, L'action de L'Association des ouvriers polonais en France.

AN, Police générale, F7/669, Commissaire Spécial, Tuluza 8.11.1927 r.

ARCHIWUM AKT NOWYCH (AAN):**Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Marsylii (KRPM):**

AAN, KRPM, sygn. 464/373, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 20.05.1927 r., k. 28.

AAN, KRPM, sygn. 464/377, Towarzystwo Bibliotek i Wydawnictw Popularnych dla Wychodźców im. Józefa Okołowicza do KRPM, Warszawa 17.12.1928 r., k. 134.

AAN, KRPM, sygn. 464/377, KRPM do Bronisława Karłowskiego, Marsylia 13.12.1928 r., k. 29.

AAN, KRPM, sygn. 464/377, KRPM do Bronisława Karłowskiego, Marsylia 15.03.1929 r., k. 75.

AAN, KRPM, sygn. 464/384, Księgarnia Polska w Paryżu do KRPM, Paryż 3.06.1937 r., k. 223.

AAN, KRPM, sygn. 464/385, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 30.11.1936 r., k. 212.

AAN, KRPM, sygn. 464/403, Towarzystwo Bibliotek i Wydawnictw Popularnych dla Wychodźców im. Józefa Okołowicza do KRPM, Warszawa 29.02.1932 r., k. 419.

AAN, KRPM, sygn. 464/403, KRPM do Zarządu Towarzystwa Pomocy Oświatowej, Marsylia 10.09.1932 r., k. 511.

AAN, KRPM, sygn. 464/403, Kwestionariusz Komisji Bibliotek dla Polaków w sprawie bibliotek i czytelnictwa, k. 415.

AAN, KRPM, sygn. 464/616, k. 206.

AAN, KRPM, sygn. 464/675, MSZ do KRPM, Warszawa 16.10.1927 r., k. 11-12.

AAN, KRPM, sygn. 464/675, KRPM do MSZ w sprawie podręcznej biblioteczki dla Konsulatów RP za granicą, Marsylia 19.11.1927 r., k. 12.

AAN, KRPM, sygn. 464/675, Okólnik wydany przez MSZ do wszystkich Poselstw i Konsulatów RP, Warszawa 29.08.1927 r., k. 1.

AAN, KRPM, sygn. 464/677, KRPM do Pana Antoniego Chamca Konsula RP w Tuluzie, Marsylia 31.07.1937 r., k. 62.

AAN, KRPM, sygn. 464/677, Protokół rewizji biblioteczki podręcznej, Marsylia 15.06.1936 r., k. 31; AAN, KRPM, sygn. 464/678, Protokół rewizji biblioteczki podręcznej, Marsylia 31.07.1939 r., k. 19.

AAN, KRPM, sygn. 464/678, Ambasada RP w Paryżu do KRPM, Paryż 11.04.1940 r., k. 23.

AAN, KRPM, sygn. 464/678, odpowiedź KRPM do Ambasady RP w Paryżu, Marsylia 19.04.1940 r., k. 24.

AAN, KRPM, sygn. 464/678, MSZ do KRPM w sprawie przesłania książki dotyczącej spraw morskich autorstwa Bronisława Kowalskiego „Les perspectives

maritimes de la Pologne en fonction de ses ressources et de ses nécessités économiques", Warszawa 27.02.1939 r., k. 8.

AAN, KRPM, sygn. 464/761, Sprawozdanie z działalności 1936/1937, k. 278-279.

Konsulat Honorowy Rzeczypospolitej Polskiej w Casablance (KHRPC):

AAN, KHRPC, sygn. 93, Sprawozdanie roczne z działalności konsulatu 1935/1936, k. 47

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPMS):

IPMS, A.5/64, Sprawozdanie z działalności Komisji Kulturalno-Oświatowej Związku Polaków za rok szkolny 38/39, k. 1-9.

IPMS, A.5/64, Ambasada RP w Paryżu do konsula generalnego Aleksandra Kawałkowskiego w Lille, Paryż 28.10.1938 r.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE:

Drymmer W.T. (2014), *W służbie Polsce. Wspomnienia żołnierza i państwowca z lat 1914-1947*, oprac. M. Kornat, Kraków.

Instruction Générale. Concernant l'application des dispositions du décret du 25 octobre 1924. Relatif a la carte d'identité des étrangers (1924), Melun.

Pamiętnik z I-go zjazdu Polaków z zagranicy 14-21 lipiec 1929 (1929), Warszawa-Poznań-Kraków.

Pobóg-Malinowski W. (2013), *Z mojego okienka. Fakty i wrażenia z lat 1939-1945*, t. 1: 1939-1940, oprac. P.M. Żukowski, Łomianki.

Opracowania:

Ambrochowicz-Gajownik A. (2019), *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919-1940*, Warszawa.

Ambrochowicz-Gajownik A. (2016), *Z dziejów służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej we Francji. Marsylijski okręg kompetencyjny 1919-1940. Dzieje Najnowsze*, nr 4.

Ambrochowicz-Gajownik A. (2015), *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności Konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX. Echa Przeszłości*, nr XVI.

Ambrochowicz-Gajownik A. (2016), *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym: nowe postulaty badawcze. Przegląd Środkowo-Wschodni*, nr 1.

Ambrochowicz-Gajownik A. (2012), *Powstanie Konsulatów Honorowych II RP w Afryce Północnej – wybrane problemy. Dzieje Najnowsze*, nr 3.

Bartnicka D.A. (2014), *Status prawny polskiego emigranta we Francji 1900–1939. Dlaczego Francja chętnie przyjmowała polskich robotników? W: Spoglądając na Mariannę. O Francji i Francuzach w pierwszej połowie XX wieku z polskich perspektyw*, pod red. M. Białokura, A. Karbowiaka, Opole-Bielsko-Biała.

Batowski H. (2011), *Między dwiema wojnami 1919-1939*, Kraków.

Bettelheim Ch. (1955), *Ekonomia Francji 1919-1954*, Warszawa.

Broder A. (1998), *Historie économique de la France au XX siècle 1914-1997*, Paris.

Bułhak H. (1993), *Polska – Francja z dziejów sojuszu 1922-1939: cz. I (1922-1932)*, Warszawa.

- Ciałowicz J. (1970), *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921-1939*, Warszawa.
- Davion I. (2009), *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles-Bern-Berlin-Frankfurt am Main-New York-Oxford-Wien.
- Davion I. (2011), Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918-1939. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, R. 9, z. 1.
- Garçon G. (2004), *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*, Lille.
- Gogolewski E. (1997), *Polacy we Francji*, Gorzów.
- Gogolewski E. (1998), *Szkolnictwo polskie we Francji (1833-1990)*, Wrocław.
- Janowska H. (1964), *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919-1939)*, Warszawa.
- Knopek J. (2001), *Migracje Polaków do Afryki Północnej w XX wieku*, Bydgoszcz.
- Kołodziej E. (1982), *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918-1939. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Kraszewski P. (1995), *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870-1939. Praktyka i Refleksja*, Poznań.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1967), *Gospodarka Polski międzywojennej 1918-1939, t. I: W dobie inflacji 1918-1923*, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1971), *Od Grabskiego do Piłsudskiego. Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury 1924-1929*, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1999), *Zarys historii gospodarczej Polski 1918-1939*, Warszawa.
- Łossowski P. (1992), *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa.
- Markiewicz W. (1960), *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań.
- Matraś M. (2002), *Polskie organizacje we Francji. Na podstawie dokumentacji Klubu Polskiego w Rosières (dep. Cher) w latach 1923-1939*, Warszawa.
- Michowicz W. (1995), Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918-1939. W: *Historia dyplomacji polskiej, t. 4: 1918-1939*, pod red. P. Łossowskiego, Warszawa.
- Montagnon P. (2006), *Historia Legii Cudzoziemskiej od 1831 roku do współczesności*, Wrocław.
- Paczkowski A. (1979), *Prasa i społeczność Polska we Francji w latach 1920-1940*, wyd. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Pałyga E. (1970), *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Tomczak A. red. (1983), *Polska – Francja. Dziesięć wieków związków politycznych, kulturalnych i gospodarczych*, Warszawa.
- Ponty J. (2005), *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Paris.
- Rollet H. (1984), *La Pologne au XXe siècle*, Paris.
- Salmon-Siama M. (2018), *Les vexilles de l'immigration polonaise dans le Nord et Pas-de-Calais (1919-2018)*, vol. 1-3, Lille.
- Schramm T. (1987), *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919-1938*, Poznań.
- Skóra W. (2006), *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń.

- Soutou G.-H. (1974), *La politique economique de la France en Pologne. Revue Historique*, nr 251.
- Śladkowski W. (1980), *Emigracja polska we Francji 1871-1918*, Lublin.
- Śladkowski W. (2005), *Wysepka polska we Francji. U Marii i Henryka Gierszyńskich w Ouauville 1878-1930*, Lublin.
- Wandycz P. (1962), *France and her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis.
- Wołos M. (2001), *Alfred Chłapowski (1874-1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń.
- Wołos M. (2013), *O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925-1926*, Kraków.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 9 maja 2021 r.

ANNA AMBROCHOWICZ-GAJOWNIK
Olsztyn
e-mail: annaambrochowicz@interia.pl
ORCID 0000-0001-7460-0859

INTERWAR POLISH CONSULS SUPPORTING LIBRARIES IN FRANCE – AN OUTLINE OF ISSUES

KEYWORDS: Polish consular services in France. Emigration libraries. Education. Organizations. Polish-French relations. Interwar Poland (Polish Second Republic). French Third Republic

ABSTRACT: Thesis/Objective – The article is to present the activities of interwar Polish consular service in France in the field of acquiring book collections. This initiative contributed to the expansion of Polish national awareness and helped to shape cultural life and education. **Research methods** – The author used the deductive method and the critical analysis of sources and studies. **Results and conclusions** – The author discussed previously unknown issues of the network of Polish libraries in France developed with the involvement of Polish consulates. It was discovered that Polish library network in France evolved on three levels: at (1) Polish school points, at (2) central and local organizations and at (3) consular posts. Polish consular service cooperated with the Society for Social and Cultural Work, whose task was to take care of acquiring books for emigrants, with Polish Bookshop in Paris and J. Okołowicz Society for Libraries and Popular Publications. The Cultural and Educational Committee of the Coordination Council played a significant role in organizing and regulating reading habits, developing a catalog of works recommended for school and public libraries and introducing a review section in 'Poradnik Oświatowy' journal. At the turn of the years 1935 and 1936 there were 62 Polish libraries in France holding the total of 13.5 thousand volumes.